

УДК 165.6/.8+2-1

А. М. Кадикало
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національного університету «Львівська політехніка»

ЖИТТЕСВІТ, СПРИЙНЯТТЯ, ДОСВІД ЯК ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОГО Й РЕЛІГІЙНОГО ПІЗНАВАЛЬНИХ ДИСПОЗИТИВІВ

Довгий час у гносеологічній темі класичної філософської парадигми диспозитив мав достовірний статус тільки за умови його наукової та емпіричної структурності, звідси й тривала суперечка за відомою схемою «раціоналізм – емпіризм». Сьогодні ж прийнято вести мову не тільки про науковий пізнавальний диспозитив, а також і про його інші види, зокрема релігійний. Людське пізнання не зводиться до якогось певного типу, але водночас воно має розгалужені структурні елементи. Якщо розглядати пізнання як систему, але не в надто суворому сенсі цього поняття, то в ньому варто відокремити елементи, що стосуються різних сфер дійсності, із якими має справу сама людина. У філософському контексті гносеологічна тема пов'язана з онтологічним статусом дійсності. Як зазначається в сучасній філософській літературі, пізнання залежить від двох провідних умов, а саме: від того, у межах якої методологічної культури здійснюється сам процес пізнання, та що є метою пізнання. З певної точки зору, цього достатньо, оскільки можна чітко відокремити пізнання за типами або видами.

Тема взаємин науки та релігії на сьогодні привертає не так багато уваги, як століття тому, причини цього криються в тому, що науковці менше хочуть утручатися у сферу надприродного, а богослови ставляться до науки як до певного виду діяльності, що нагадує «централізовану псевдо-релігійну конфесію». Проте ця тема привертає достатньо уваги дослідників, адже в умовах сучасного суспільства статус наукового й релігійного диспозитивів значно зближився, тобто не вони самі, а статуси їхніх ключових структурних елементів. На думку Михайла Шахова (Росія), демаркаційна лінія, встановлена наукою між різними сферами пізнавальної діяльності, створила умови для формування привілейованого статусу науки й тим самим указала на певне протиставлення її всім іншим видам пізнання. Для науки та релігії існує спільне проблемне поле, і М. Шахов вважає таким полем позицію «реалізму», характерну для двох пізнавальних диспозитивів: «Це впевненість у тому, що знання, котрими вони володіють, відповідає об'єктивній реальності і є знання про реально існуючі об'єкти» [6]. Сучасний американський християнський апологет Вільям Крейг у своїй статті доводить два важливих моменти, які можуть бути корисними для науки. Так, він вважає, що релігія може дати науці фундаментальні основи, у яких та може досягти серйозного успіху, тобто релігія може бути певною точкою опори в питаннях, що перебувають на межі реального і уявного, наприклад, сучасна наука часто має справу не з реально спостережуваними об'єктами, а з уявними (субатомні частинки, теорія бран тощо). З іншого боку, це є другий важливий момент, припускає В. Крейг, наука здатна як фальсифікувати релігійні уявлення, так і перевіряти їх, що має значення для обох диспозитивів [8]. Претензію науки на опис повної та істинної картини світу спростовує Кирило Копейкін (Росія), у своїй публікації він стверджує, що будь-які спроби побудови наукової картини світу наштовхнуться на проблему квантової реальності, яка на фундаментальному рівні не може бути описана за допомогою принципів, що базуються на установках позитивізму [5, с. 126]. Кен Віблер (США) стверджує, що конфлікту між наукою та релігією ніколи не було, а існує суперечність «між догматичною і практичною» сторонами як науки, так і релігії, зближує їхню важливість практики [9].

Метою статті є огляд ключових складових пізнавально-го процесу, котрі зближують науковий і релігійний пізнавальні диспозитиви, які, нашу думку, мають спільне джерело походження, незважаючи на різні мету й завдання.

Зазвичай, у реальному здійсненні чи реалізації пізнавальних здібностей людини пізнання не диференціюється за типами, людське мислення процесуально не реалізує дезінтегративної функції, тобто воно завжди є комплексним цілісним, а точніше, апріорно є таким, саме так на це вказував ще Іммануїл Кант. Тому потреба деталізації самого пізнавального процесу, а також його класифікації не повинні створювати враження, що це реальний процес. Згадані дії зумовлені зручністю для мислення, яке в такий спосіб отримує чітке розуміння того, що інтерпретує певне знання та наскільки воно відповідає дійсності, якщо дотримуватися концепції кореспондентської істини. Сучасна наука виходить саме з такого принципу, тобто про відповідність сприйнятого тому, що існує в реальності, і тільки за цієї умови визнає дещо реальним. Такому достатньо фундаментальному припущенню існує достатньо обґрунтоване тлумачення про визнання того, що «у своїх об'єктивних науках філософія Нового часу керується конструктивним поняттям по собі істинного світу, у математичній формі субстанційованого щонайменш у ставленні до природи» [3, с. 233]. Ця концептуальна установка переважає й у сучасній офіційній науці, хоча вже у ХХ столітті, завдяки феноменологічній концепції Едмунда Гусерля, була піддана суттєвій критиці. «... поняття апріорної науки в кінцевому підсумку – це універсальна математика (логіка, логістика), не повинно наділятися статусом дійсної очевидності, не повинно вважатися таким, що демонструє сутність, почерпнуту з прямої самоданості (із досвідного споглядання), на що вона так намагається претендувати» [3, с. 233]. Е. Гусерль виправдано вводить поняття «життєсвіт» (*Lebenswelt*), завдяки якому виникає можливість зрозуміти не тільки науковий тип пізнання, а й розкрити цілісність людського пізнання загалом. Упроваджене Е. Гусерлем поняття виводить на розуміння того, що пізнання має фундаментом не інструменти, тобто розум або чуття, а щось значно глибше. Інструменти, методи залежать від певної специфіки, яка зазвичай пов'язується з певною парадигмою. Життєсвіт – це основа, те, з чого стає можливим пізнання, бо тільки завдяки йому воно є можливим. Підтверджуються такі здогади американським ученим Еном Барбуrom, який вважає, що емпіричні дані в науці не можуть бути диференційованими від теоретичних схем, він зазначає, що теорії впливають на спостереження. Причина цього прихована в комунікаційних здібностях, адже інформація про реальність на основі його спостереження неможлива поза мовою, тобто мова – посередник між спостереженням та інформацією, а для науки це має ключове значення. Життєсвіт – спостереження – мова – теорія – так схематично можна презентувати структуру наукової форми пізнавального процесу. Ця схема є достатньо спрощеною, бо її кожен елемент має свої складові й умови формування. Наприклад, Е. Барбур пише про це так: «Відбір явищ для дослідження та вибір змінних мають вагоме значення для вимірювань, вони також теоретично обумовлені. Форма питань, котрі поставлені, визначає тип відповідей, котрі ми отримуємо. Теорії впливають і на використання приладів, і на вибір мови для звіту про спостережуване» [1, с. 131]. Життєсвіт, у розумінні

Е. Гусерля, – первинне джерело всього того, що потім стає знанням у контексті конкретних моделей і парадигм, а тому він передусє будь-яким теоріям. Юрген Габермас пояснює поняття «життєсвіт» у Е. Гусерля як альтернативу поняттю «реальність», а точніше, як воно подане в раціоналістичних побудовах наукової парадигми: «На протигагу ідеалізаціям виміру, підпорядкуванню каузальності й математизації та всупереч впливовій тоді тенденції до технізації знання, Гусерль подає життєсвіт як безпосередньо дану сферу первинних очевидностей» [2, с. 69]. Нам поняття життєсвіту видається досить удалим, оскільки воно усуває претензійність на суто значущість суто наукового знання, оскільки фундамент будь-якого пізнання не в раціоналістичній й логізованості, а в безпосередності сприйняття, тобто, незалежно від типу пізнавального процесу, безпосередніми, прямо доступними людині й багатим в чому зумовленими її сприйняттям. Так легалізується «роль суб'єктивного» в пізнанні. Суб'єктивність не усувається з пізнавального процесу, тому що це просто неможливо, її витіснення призводить до абсурдності можливості його здійснення та набуття знання. У понятті життєсвіту помітний натяк на те, що справжня пізнавальна активність притаманна людині, незалежно знову ж таки від моделей, у яких вона знаходитиме пояснення сприйнятому. Життєсвіт – це комунікативність того, хто сприймає, з тим, що сприймається, адже суб'єкт завжди «вписаний» в об'єкт, він не перебуває у статусі стороннього.

Завдяки Е. Гусерлеві маємо можливість вести мову про те, що наукове пізнання формується подібно до будь-якого іншого, зокрема релігійного. Тут не мається на увазі методи і принципи, а саме йдеться про підґрунтя пізнання. Життєсвіт постає фундаментом як для релігійного типу пізнання, так і для наукового. На більш пізньому етапі здійснення пізнавального процесу виникає диференціація залежно від мети пізнавального процесу. Поза різними системами поглядів, переконань, парадигм і моделей пізнавальний процес постає як суб'єктивний, а тому на цьому первинному етапі релігійне пізнання має такий самий статус, як і науковий тип. Релігійне пізнання до парадигмального рівня має своїм джерелом життєсвіт, воно безпосереднє, індивідуально-особистісне. Але вже навіть тут перед людиною стоять питання, подібні до тих, які намагається вирішити наука. Е. Гусерль так окреслює сутнісне завдання науки, стверджуючи, що «первинна й така, що вже ніколи не буде відкинута, інтенція полягає в тому, щоб через прояснення останніх джерел смислу досягти знання, того, що справді зрозуміле та прояснене у своєму остаточному смислі» [3, с. 259]. У цьому уривку філософ веде мову не про конкретні завдання науки, а про її сутнісне значення як прояснення того, що щось є чимось, має сутність, смисл, а не опис певних якостей, котрі можуть мати тільки часткове й релятивне значення. Метою справжнього наукового пізнання є цілісне охоплення чогось, а не в контексті відношення з іншими предметами, тобто фактично через них. У чомусь завдання релігійного пізнання є подібним, зокрема в Мірча Еліаде зустрічаємо таке: «... відкриття, виявлення священного простору має для віруючої людини життєво важливе значення: ніщо не може початися, ніщо не може статися без попереднього руху, а кожен рух передбачає знаходження вихідної точки» [4, с. 13]. У наведених вище цитатах, незважаючи на деяку відмінність, помітний момент ствердження потреби у проясненні чи то кінцевого, чи то первинного смислу, чи то вихідної точки, що за суттю означає потребу для свідомості мати зрозумілий світ, зрозумілу реальність можна навіть припустити, «орозумнений», у якому помітна послідовність. Необов'язково це варто розуміти як те, що світ є таким поза нашою свідомістю, адже він дається нам через життєсвіт, тобто взаємодію Я і реальності. Такі уможливлені й деякою мірою теоретичні припущення мають підтвердження в сучасних емпіричних дослідженнях у сфері свідомості.

Американські нейробіологи Ендрю Ньюберг, Юджин Д'аквілі та Вінс Рауз вважають, що їхні дослідження доводять, що здатність до сприйняття реальності й вибудовування певного уявлення про неї можливі завдяки так звані когнітивні оператори. Ці когнітивні оператори включають у себе функцію мислення, чуття, розуміння й аналізу, але також вони визначають унікальність кожного окремого Я, «вони уможливають неповторність наших думок та емоцій». Тобто, це емпіричне підтвердження Я, про яке вів мову Е. Гусерль, тієї суб'єктивності, без якої немає ні науки, ні релігії. «... як духовний досвід, так і звичні переживання матеріальної природи постають для мозку реальністю в той самий спосіб – через опрацювання інформації в мозку й завдяки функціонуванню когнітивних здібностей розуму» [6, с. 62]. Безумовно, ми не маємо на увазі, що між дослідженнями нейробіологів та ідеями Е. Гусерля виявляється повна тотожність. Тут насамперед йдеться про те, що, незалежно від того що людина сприймає, що відбувається і які моделі використовуються для окреслення досвіду сприйнятого, джерелом усього цього можна називати життєсвіт. Суттєва відмінність чітко помітна між емпіричними дослідженнями, з одного боку, та теоретичними й філософськими окресленнями – з іншого. Проте між ними проглядається певний зв'язок, котрий деякою мірою прояснює процес пізнання, а точніше його суб'єктивну складову як провідну. Релігійне та наукове пізнання в такому випадку дещо зближуються за статусом. Якщо теологи й богослови сформували певну традицію до зближення віри та розуму, то наука, зазвичай, намагається повністю абстрагуватися від віри. Поняття віри в певному сенсі можна окреслити як частину пізнавального процесу. Навіть за умови, що Е. Гусерль не розглядав поняття віри як складову життєсвіту, однаково вів мову про «само по собі очевидне» знання тощо, тобто таке, що не потребує доведення, це саме по собі з усією очевидністю. Одне із філософських визначень віри у гносеологічному аспекті означає «прийняття як істинності тези, котра не доводиться з достовірністю або є такою, що в принципі не можна довести». У цьому визначенні помітна об'єктивістська установка, але якщо виходить з того, що віра – передусім характеристика, яка виявляється через індивідуальність, то її можна включити як складову життєсвіту. Віра – частина життєсвіту, бо надає можливість структурувати уявлення про реальність, легалізує її в суб'єктивному сприйнятті через комунікацію між різними просторовими, часовими та іншими характеристиками, котрі можуть уважатися такими, що надають онтологічного статусу об'єктивованості. Об'єктивним не варто вважати жодну складову реальності поза суб'єктивністю, якщо дотримуватись принципу наочності, запропонованого Е. Гусерлем, адже об'єктивне як класично-наукове поняття не постає наочним, а тільки ідеалізованим варіантом безпосередньо наочно сприйманого. Уже згадані нейробіологи вважають, що в саму людську природу закладено потребу надавати смислу всьому, тобто ця потреба внутрішня, суб'єктивна й вона отримала назву мимовільного ментального прагнення «когнітивний імператив» – «це наділене майже нездоланною силою, біологічно зумовлене бажання надавати сенсу всьому за допомогою когнітивного аналізу дійсності» [6, с. 97]. Релігійне пізнання, виходячи з вище окресленого, – це такий тип пізнання, який базується на певному, специфічному структуруванні світу. Очевидно, що однією з особливих характеристик цього структурування є прийняття ідеї надприродного, але не тільки, бо сама по собі ідея надприродного має й раціональну складову, зумовлену тим, що поза чуттєво наочно даним існує щось, що має дещо інший статус. Таке тлумачення постає як заперечне до наочно даного, але тут закономірно звернути увагу на те, що окремі суб'єкти в окремих випадках здатні переживати досвід, який для них постає якщо не наочно даний, то безпосередньо даний. Такий вид досвіду не обов'язково

стосується сприйняття Абсолюту, але пов'язується з дечим таким, що може мати до нього стосунок. Досліджуючи стани людського мозку, американські нейробіологи помітили властиву йому здатність виходити за межі власного Я. В умовах такого стану знімається питання просторово-часового континууму. Про такі стани відомо в релігії здавна, самі теологи порівнюють їх із такими станами, як екстаз, блаженство тощо. Інколи вважається, що передувати або уподібнювати духовному стану має формальний стан відмови від власного егоїзму тощо, наприклад через шлюб, як відмова сконцентрування тільки на власному Я. Проте це лише аналогії, але метою цього стану є пізнання того, що перебуває поза Я та поза межами простору й часу. «У самому стані абсолютно єдиного буття суб'єктивне спостереження неможливе; тут спостерігач і об'єкт спостереження стали одним цілим, тут між ними немає ні відмінностей, того й цього, як твердили б містики. Існує тільки одна абсолютна єдність, а тому не може існувати двох різних версій тієї єдності, котру можна називати абсолютною» [6, с. 190]. У цьому твердженні помітні відмінності від положень феноменології Е. Гусерля, але водночас найважливішим є інше, а саме те, що емпірично доведено на нейробіологічному рівні, що структури просторово-часового континууму тісно пов'язані із функціонуванням мозку. Е. Гусерль вів мову про онтологічний статус просторово-часового континууму з позиції ідеалізації життєвіту, теоретично формулюючи ідеї, котрі мають певне підтвердження.

Отже, як наукове пізнання, так і релігійне пізнання мають зовсім відмінні завдання та методи, проте мають спільне джерело – життєвіт, який сприймається переважно на основі суб'єктивного Я й тільки безпосередньо ним. Об'єктивізація пізнання стає можливою не просто на основі певних правил, а знову ж таки завдяки тому спільному, що сприймають різні суб'єкти в одному й тому самому об'єкті, феноменологічною мовою це називають «конститування об'єкта». Такий вид взаємодії прийнято називати інтерсуб'єктивним, а на основі вже цього процесу виникають моделі, парадигми тощо. Так як суб'єктивність, індивідуальність і особистісність мають вищий офіційний статус у релігійному пізнанні, порівняно з науковим, то й легалізувати таке пізнання дещо складніше, особливо зважаючи на проблему інтерпретації. Тому можна припустити, що основна відмінність між цими видами пізнання полягає не у відмінності здібностей того, хто пізнає, а у виборі моделі структурування реальності.

Література

1. Барбур И. Религия и наука: История и современность / И. Барбур ; пер. с англ. А. Федорчука. – М. : ББИ, 2001. – 430 с.
2. Габермас Ю. Постметафізичне мислення / Ю. Габермас ; пер. з нім. В. Купліна. – К. : Дух і Літера, 2011. – 280 с.
3. Гусерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Э. Гусерль ; пер. с нем. Д.В. Складнев. – СПб. : Владимир Даль, 2004. – 399 с.
4. Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / М. Еліаде ; пер. з нім., франц., англ. Г. Кьорян, В. Сахно. – К. : Видавництво С. Павличко «Основи», 2001. – 591 с.
5. Научное и религиозное познание мира : труды Всероссийской научной конференции. 11 октября 2013 года. – М. : Научный эксперт, 2014. – 160 с.
6. Ньюберг Э. Тайна Бога и наука о мозге: Нейробиология веры и религиозного опыта / Э. Ньюберг, Ю. Д'аквилли, В. Рауз ; пер. с англ. М.И. Завалова. – М. : Эксмо, 2013. – 320 с.
7. Шахов М. Реализм как общая основа религиозного и научного познания / М. Шахов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL:<http://www.bogoslov.ru/en/text/390307.html>.

8. Craig L. William. What is the Relation between Science and Religion / William L. Craig [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL:<http://www.reasonablefaith.org/what-is-the-relation-between-science-and-religion>.

9. Smiles V. The God, the True and the Beautiful: Insights from Ken Wilber and Michael Polanyi on the Integration of Religion and Science / Collegial Conversation Lectures (College of Saint Benedict's/Saint John's University). – 02.08.2012.

Анотація

Кадикало А. М. Життєвіт, світосприйняття, досвід як елементи наукового й релігійного пізнавальних диспозитивів. – Стаття.

У статті розглянуто проблему, котру можна вважати тематично належною до гносеологічної та епістемологічної, а також до сфери філософії релігії. Приділено особливу увагу концептам тих мислителів ХХ – ХХІ ст., котрі не протиставляли різні види пізнавальних диспозитивів. Окреслено неабияке значення поняття «життєвіт», уведеного Е. Гусерлем, наголошено на тому, що воно має функціональне значення для пізнання як такого, незалежно від його кінцевої мети. Проаналізовано сучасні дослідження в галузі нейрофізіології, зокрема стосовно виникнення базових уявлень, без яких неможливе пізнання як процес, та осмислено їхній вплив на трансформацію філософських принципів у науковому й релігійному диспозитивах. Зроблено висновок, що як теоретичні, так і прикладні дослідження доводять виправданість використання дефініції «життєвіт», яка включає в себе можливість позначення процесу об'єктивізації пізнання, що стає можливою не просто на основі певних правил, а завдяки тому спільному, що сприймають різні суб'єкти в одному й тому самому об'єкті, феноменологічною мовою цей процес називається «конститування об'єкта».

Ключові слова: диспозитив, пізнання, наука, релігія, життєвіт.

Аннотация

Кадикало А. М. Жизненный мир, мировосприятие, опыт как элементы научного и религиозного познавательных диспозитивов. – Статья.

В статье рассматривается проблема, которую можно тематически отнести к гносеологической и эпистемологической, но также к сфере философии религии. Особенное внимание уделяется концептам тех мыслителей ХХ – начала ХХІ вв., которые не противопоставляли разные виды познавательных диспозитивов. Подчеркнуто особенное значение понятия жизненного мира, введенного Э. Гусерлем, и основательно показано, что оно имеет функциональное значение для познания как такового, независимо от его конечной цели. Проанализировано современные исследования в сфере нейрофизиологии, а именно те, которые имеют влияние на формирование философских представлений о фундаментальном базисе познания, без которого невозможно познание как процесс, и осмысленно их влияние на трансформацию философских принципов как в научном, так и религиозном диспозитивах. Выводом статьи можно считать предложение того, что как теоретические, так и практические исследования доказывают легальность использования дефиниции «жизненный мир». Допускается, что данная дефиниция включает в себя возможность обозначения процесса объективации познания, которая становится возможной не просто на основании некоторых правил, а с помощью того общего, что воспринимают субъекты в одном и том же объекте, на языке феноменологии этот процесс именуется «конституирование объекта».

Ключевые слова: диспозитив, познание, наука, религия, жизненный мир.

Summary

Kadykalo A. M. Lifeworld, worldview, experience as elements of science and religion cognition dispositif. – Article.

In this article is author considered great problem about gnoseology and epistemology themes. However, problem of cognition dispositif is important for the religion, because worldview is it. The consideration turns on how to conceptually Lifeworld by created Husserl. This notion is very functional for the cognition dispositif. In this

observation was analyzed modern study of neurocognition science. Author was outlined of basic idea without which cognition. Reviewed is transformation the philosophical principal in the science and religion cognition dispositif. The results of the current study suggest that the meaning of such theoretical and practical research is legalization the notion of Lifeworld. Cognition is reality, because available united perceived by all consciousnesses but not thanks rules. This process is named on phenomenology language

Key words: dispositif, cognition, science, religion, lifeworld.